

MEHMET ALİ AYNÎ'NİN BALIKESİR VALİLİĞİ VE BU DÖNEMDEKİ ÇALIŞMALARI

Zeliha KAPUKAYA*

Öz

Bu makalede 1907-1909 yılları arasında Balıkesir mutasarrıfı olarak görev yapmış olan Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir'e hizmetleri anlatılmıştır. Eğitimci, yazar, şair, akademisyen ve idareci olan Mehmet Ali Aynî (d. 1869 -öl. 1945), farklı alanlardaki birikimlerini mutasarrıf olarak görev yaptığı Balıkesir için kullanmıştır. Şehrin yeniden imarı konusunda gösterdiği çaba yanında eğitim problemleriyle de ilgilenen Mehmet Ali Bey, yaptırdığı örnek okullarıyla Balıkesir'in eğitim hayatına önemli hizmetler sunmuştur. O dönemde Balıkesir'in asayişini tehdit eden eşkıyalık olaylarıyla mücadele ederek şehrin huzur ve güvenliğinin sağlanmasında başarılı çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca Aynî, Balıca madenlerinde çıkan Türkiye'nin ilk işçi grevini sonlandıran isim olarak da bilinmektedir. Mehmet Ali Aynî, gençlerin eğitimi ile yakından ilgilenmiş, şehirde bulunduğu süre zarfında ve sonrasında Balıkesir'in sosyal ve kültürel hayatına yön vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Aynî, Balıkesir, Türkiye'nin ilk işçi grevi, modern eğitim

MEHMET ALİ AYNÎ'S BALIKESİR GOVERNORSHIP AND HIS WORKS IN THIS PERIOD

Abstract

In this article, we have taken up services of Mehmet Ali Aynî who worked as The Balıkesir's governor in the years of 1907- 1909. Mehmet Ali Aynî was an educator, writer, poet, academician and governor, he used his accumulations in difference areas for Balıkesir where he did his duty. Beside of his struggles he was also interested in the city's improvement at that time. He was interested in its educational problems.

He carried out important services with the model schools. In this period, he worked successfully for Balıkesir's peace and confidence by resisting against the banditry which threatened Balıkesir's public security. In addition, Aynî who was also known as a mediator was the first person who stopped the workers' strike in Balya Mines in Turkey. Mehmet Ali Aynî, was also interested in the young 's education for sure, he gave a direction to the social and cultural aspects of the city in the period when he was in Balıkesir and afterwards.

Key words: *Mehmet Ali Aynî, Balıkesir, The first Turkey's workers strike, Modern education*

Giriş

Balıkesir, eski adıyla Karesi, 1888 yılından itibaren tekrar mutasarrıflık merkezi olmuş ve mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Bu dönemden sonra gelen mutasarrıflar içinde Ömer Ali Bey'den sonra, Balıkesir'e yaptığı hizmetlerle en çok bahsi geçen idareci olarak Mehmet Ali Aynî Bey bilinmektedir. 1907-1909 yılları arasında Karesi mutasarrıfı olarak görev yapan Aynî, Balıkesir'e önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1897 Balıkesir depreminin ardından depremin bıraktığı hasarları silmek için imar faaliyetlerine önem vermiş, özellikle şehre kazandırdığı okullarla Balıkesir'de eğitimin yaygınlaşması ve modernleşmesi konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür. Mutasarrıf olarak görev yaptığı bu zaman zarfında çözüm üreten bir yönetici olarak şehrin huzur ve güvenliğinin sağlanmasında başarılı icraatlara imza atmıştır. Mehmet Ali Aynî, tüm bu faaliyetlerinin yanı sıra Balya madenlerinde çıkan Türk Tarihi'nin ilk işçi grevini, üstlendiği arabuluculuk rolüyle sonlandıran isim olarak da bilinmektedir. Ayrıca Balıkesir'de görev yaptığı dönemde eğitimci yönüyle çevresindeki gençlerin yetişmesine ön ayak olmuştur.1909 tarihine kadar Balıkesir'e hizmet eden Profesör Mehmet Ali Aynî idarecilik dışında özellikle felsefe ve eğitim çalışmalarıyla 20. yy. Türk Bilim Tarihi'ne adını yazdırmış değerli bir akademisyendir.

1. Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri

Mehmet Ali Aynî, Rumeli Fethi'nden sonra buraya Konya mıntıkasından gönderilen Sipahi soyundan gelme Aynî Oğullarından tüccar Necip Efendi'nin oğludur (Çankaya 1963:294). Manastır'ın Serfiçe kasabasında 1869 yılında doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te başlamıştır. İstanbul'da başladığı Rüştîye eğitimine Yemen'de San'a Rüştîyesi'nde devam etmiştir. Bu arada Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Ailesiyle İstanbul'a döndükten sonra Gülhane Askeri Rüştîyesi'ni bitiren Mehmet Ali Aynî, yüksek tahsilini ise Mekteb-i

Mülkiye'de tamamlamıştır (1888). Bu dönemde Fransızcasının yanı sıra Arapça ve Farsçasını da geliştirmiştir (Arar 1992: 273).

Mülkiye'den sonra memuriyet hayatına başlayan Mehmet Ali Aynî, sırasıyla İstanbul Hukuk Mektebi'nde muallim yardımcılığı, Edirne İdadisi öğretmenliği, Dedeoğaç İdadisi ve Halep Sultanisi Müdürlüğü, Diyarbakır Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti İstatistik Kalemi Baş Kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Sekiz yıl süren eğitim ve öğretim faaliyetlerinden sonra Mehmet Ali Aynî, 1896'dan 1913 yılına kadar çeşitli vilâyetlerde idareci olarak görev yapmıştır (Arar 1991: 273).

Hilmi Ziya Ülgen'in *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde Mehmet Ali Aynî hakkında verilen bilgilere göre, Aynî, idarecilik hayatına ilk olarak Kosova'da kaymakamlık yaparak başlamıştır. Daha sonra Kosova'dan Kastamonu mektupçuluğuna getirilen Mehmet Ali Aynî, burada kurduğu matbaa ile bazı eserlerini bastırmıştır. Mehmet Ali Aynî'nin bu davranışı tepki toplamış ve Kastamonu'dan sürülmesine neden olmuştur. Mutasarrıf olarak Taif ve 1904'te Ammare'ye tayin olan Mehmet Ali Aynî, Irak'ta bulunduğu dönemde aşiretler arasında dolaşmış, bu tecrübesini ilmî hayatına da yansıtmıştır. Aynî, Irak dönüşü Balıkesir'e mutasarrıf olarak gelmiştir. Balıkesir'den sonra Lazkiye mutasarrıflığına oradan da Elazığ valiliğine atanmıştır. Bu dönemde Ermenilerin taşkınlıklarıyla uğraşan Mehmet Ali Aynî, sonradan Bitlis vilayetine geçmiştir. Yanya ve Trabzon valiliklerinden sonra emekliliğe sevk edilen Mehmet Ali Aynî, uzun yıllar sürdürdüğü idarecilik hayatından sonra akademisyenliğe başlamıştır. Darülfünun'da felsefe ve sosyoloji okutan Aynî, bir yandan da eserler vermeye devam etmiştir. Bir dönem Darülfünun'da Edebiyat Fakültesi Dekanlığı da yapan Mehmet Ali Aynî, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi profesörlüğü görevi esnasında pek çok tercüme ve telif esere imza atmıştır. İslam Enstitüsü'ndeki görevinden sonra bir süre de Maarif Vekâleti Kütüphaneler Tasnif Komisyonu'nda görev almıştır. Mehmet Ali Aynî, 1945 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir (Ülgen 1979: 294- 295).

Mehmet Ali Aynî, başarılı idarecilik hayatında Halep, Yemen, Kosova ve Diyarbakır gibi yerlerde halkın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını incelemiş, aşiretler hakkında gözlemlerde bulunmuştur. Bulgarlar ve Ermeniler gibi bazı etnik grupların devlet ve ülke bütünlüğü aleyhindeki faaliyetleriyle etkin ve bilinçli bir şekilde mücadele etmiştir. Memuriyet hayatı boyunca gerek telif ve tercüme eserleriyle gerekse de çıkardığı ve çıkarılmasına ön ayak olduğu dergilerle ilim ve kültür hayatına hizmet etmiştir. Mehmet Ali Aynî, bilhassa açtığı okullarla çağdaş eğitimin ülke genelinde yaygınlaşmasına gayret sarf etmiştir (Arar 1991: 273).

Ülgen, Mehmet Ali Aynî'nin ilmi cephesinin iki yönüne vurgu yapmaktadır. Birincisi basın hayatında çıkan felsefi eserlere dair kuvvetli tenkit yazıları ve tenkitçiliği, diğeri ise tasavvufa dairdir (Ülgen 1979: 294- 295). Mehmet Ali Aynî, Batıdan gelen pozitivist akımların Türk gençliğini olumsuz yönde etkilediğini görmüş bu akımlar karşısında Türk gençliğini korumak amacıyla tahlil ve tenkit eserleri yazmıştır. Felsefi sahada maddecilik-maneviyatçılık mücadelesinde, Mehmet Akif in edebî sahada temsil ettiği düşünceleri, felsefi görüşlerle desteklemiştir. Mehmet Ali Aynî'nin tasavvufi sahadaki çalışmaları, fikrî cephesinin en önemli tarafını oluşturur. Vahdet-i Vücut felsefesini benimseyen tavrıyla Mehmet Ali Aynî, İsmail Arar'ın belirttiği gibi *maneviyyatçı felsefeyi benimseyerek maddeci ve ateist fikirlere karşı açılan mücadelede, ilmiyle fikirleriyle ve kalemiyle şuurlu bir yer almış, Türk insanının ve cemiyetinin buhrandan, bilgisizlikten ve yoksulluktan kurtulması yanında dini ve milli kaynaklarına dönülerek milli irfan ve şuurun geliştirilmesi, milli inanç ve düşüncenin taklitten arındırılması ve yükseltilmesi için ömrü boyunca çalışmıştır* (Arar 1991: 275).

Telif ve tercüme olmak üzer kırka yakın eseri olan Mehmet Ali Aynî'nin bazı eserleri şunlardır: Nazari ve Ameli İstatistik), Malumat-ı Nafia-i Fenniye), Küçük Umumi Tarih, Darülfünun Tarihi, İlim ve Felsefe, Ruhیات Dersleri, Tasavvuf Tarihi, Ahlak Dersleri, Hüküm-i Cumhuriyet, Demokrasi Nedir? Milliyetçilik Nedir?

Mehmet Ali Aynî'nin felsefe, tasavvuf ve pedagojiye dair inceleme ve makaleleri Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Milli Mecmua ve Fağfur gibi dergilerle Yenigün, Akşam ve Cumhuriyet gibi gazetelerde yayınlanmıştır (Arar 1991: 275).

2. Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir Mutasarrıflığı

Balıkesir, önceki dönemlerde idari yapısında birtakım değişiklikler olmakla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Karesi Sancağının merkezi konumundadır (Uzunçarşılı 2000: 119). Karesi, 1888- 1909 yılları arasında Hüdavendigâr Vilayetine bağlı sancak merkezi olması dolayısıyla mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir (Mutaf 2003: 18- 19).

Tanzimat'tan önce sancakbeyi daha sonra muhassıl veya mutasarrıf olarak adlandırılan idareciler sancak veya vilayetin en büyük mülkî amiridirler. Mutasarrıflar; şehrin, askeri, eğitim, asayiş, tapu, ulaşım ve maliye gibi işlerinden sorumlu en yetkili makamıdır. Mutasarrıf ve valiler, sancak ve vilayetin İdare Meclisi'ne başkanlık yapmaları yanında Nâfia Komisyonu, Maarif Komisyonu gibi komisyonların da başkanlıydılar (Mutaf 2003: 42-43).

Mehmet Ali Bey'in Balıkesir Mutasarrıflığı'na tayini konusunda çeşitli kaynaklarda farklı tarihler mevcuttur. Uzunçarşılı'ya göre Mehmet Ali Aynî, Balıkesir'e 15 Şubat 1322 (22 Şubat 1907) tarihinde tayin olmuştur (Uzunçarşılı 2000: 151). Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler adlı eserinde Ali Çankaya bu tarihi 18 Şubat 1906 olarak vermektedir (Çankaya 1968: 294-295). Hasan Basri Çantay ise Kaynak dergisindeki Eski Balıkesir Vali ve Mutasarrıfları adlı yazısında Uzunçarşılı'nın verdiği 15 Şubat 1322 tarihini doğrulamaktadır (Kaynak, S. 158-159, Mart-Nisan 1946).

Hatıralarında Mehmet Ali Aynî, ilk önce kendisinin Çatalca mutasarrıfı olarak düşünüldüğünü; ancak önceki Balıkesir mutasarrıfı Said Bey'in II. Abdülhamit'in güvendiği isimlerden olduğu için Çatalca'ya verildiğini ifade etmektedir. Mehmet Ali Aynî daha sonra kendisinin Said Bey'den boşalan Balıkesir Mutasarrıflığına uygun görüldüğünü belirtmektedir (Aynî 2009: 62).

İlk olarak Mudanya üzerinden Bandırma yoluyla Balıkesir'e gelen Mehmet Ali Aynî, hatıralarında Susurluk'ta yüz atlı ile karşılandığını anlatmaktadır. Şairlik yönü de bulunan Mehmet Ali Aynî bu karşılama sırasında irticalen şu mısraları yazmıştır (Aynî 2009: 63): Gelmessin kalbine gurur Aynî Kendini gör misal-i mûr Aynî

Kibri sevmez Cenab-ı Hak asla,
Affolur başka her kusur Aynî

Dest-i sâki-i Murtaza'dan iç Mey-i
mahviyet-i tahûr Aynî

Mehmet Ali Aynî Balıkesir'de iki yıl mutasarrıf olarak görev yapmıştır. Bu süre zarfında şehrin problemleriyle yakından ilgilenmiş, Balıkesir'e hizmetleriyle uzun yıllar kendinden söz ettirmiştir. Özellikle Balıkesir depremi ardından Mutasarrıf Ömer Ali Bey'in imar faaliyetlerini devam ettirmiş, reformist bir eğitimci olarak bu alandaki birikimlerini Balıkesir için kullanmıştır. Dönemin kaotik siyasi atmosferinde kendini gösteren eşkıyalık olaylarıyla da mücadele eden Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir'deki faaliyetleri birkaç başlık altında değerlendirebiliriz.

3. Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir'e Hizmetleri

3.1. İmar Faaliyetleri

19. yüzyılın sonlarında Balıkesir'in sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi hayatına en çok etki eden olay 1897 Balıkesir depremidir. Deprem sonrasında Balıkesir'in büyük bir bölümü yerle bir olmuş, ciddi anlamda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Büyük yer sarsıntısının hemen sonrasında Mutasarrıf Ömer Ali Bey başkanlığında bir komisyon kurularak felaketzedelere yardım edilmiştir. Ömer Ali Bey, depremin yaralarını sarar sarmaz Balıkesir'de hızlı bir imar faaliyeti başlatmış, şehrin ayağa kalkmasında büyük çaba sarf etmiştir (Akçıparlı 2009: 85).

Ömer Ali Bey'den sonra Balıkesir'in imarı konusunda adından söz ettirmiş mutasarrıflardan biri de Mehmet Ali Aynî'dir. Balıkesir merkezi olmak üzere o dönemdeki liva sınırları içerisindeki pek çok kazaya, nahiyeye vb. hizmet götürmüştür. Bu hizmetlerinden biri de Erdek'tedir.

Mehmet Ali Bey, göreve başladığı ilk sıralarda teftiş için gittiği Erdek'te Tekirdağ'dan Erdek'e oradan da memleketlerine sevk edilen hasta ve yaralı askerler için bir misafirhane yaptırmıştır. Yaptırdığı bu misafirhanenin bir de hikâyesi bulunmaktadır. Mehmet Ali Bey, hatıralarında Erdek'in ileri gelenlerinin Tekirdağ'dan memleketlerine giden bu askerlerin sokaklarda kaldığını ve bundan dolayı utandıklarını söylediklerini belirtmektedir. Zira Sultan II. Abdülhamit'in dönemin ordu merkezi olan Edirne'den memleketlerine izinli olarak giden hasta askerlerin İstanbul'dan geçmelerine müsaade etmemektedir. Bu askerler, Tekirdağ yolu ile Erdek'e yollanarak oradan memleketlerine gönderilmekte, kasabada misafirhane olmadığı için de perişan ve sefil olmaktadır. Bu sorunu halletmek için Mehmet Ali Bey hemen çare aramaya başlamış, misafirhane için bir arsa bulmuştur. Hatıralarında arsa için hemen para bulunamadığını belirten Mehmet Ali Bey, o sırada birisinin garip bir ihbarda bulunduğunu anlatmaktadır. İhbara göre bir Arap, incir dalına asılmış 400 altın bulmuş, bu altınlar Arap'ın elinden alınarak emaneten mal sandığına konulmuştur. Bu para ile misafirhane yapılabileceğini düşünen Mehmet Ali Bey, müsadere yoluna gitmeden o şahsı 50 altın karşılığında razı etmiş, geri kalan 350 altınla da misafirhaneyi yaptırmıştır (Aynî 2009: 65-66).

Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir'deki imar faaliyetleri içinde inşa ettirdiği okulların ayrı bir önemi vardır. Bu okullardan biri, yıkılarak yeniden yaptırılan Hasan Çelebi Mektebi'dir. Dönemin hükümet konağı yanındaki eski Hasan Çelebi Mektebini yıktıran Mehmet Ali Aynî, şehir şadırvanlarının vakıflarından arta kalan para ile yalnız usta parası vererek

okulu yeniden inşa ettirmiştir. Halkın desteği ile inşa edilen bu okul Hasan Çelebi Mektebi adıyla uzun yıllar hizmet vermiştir (Aynî 2009: 66). Karesi gazetesinde 24 Rebiülâhîr 13344 tarihli Hasan Basri imzalı *Mekteplerde Cevelan* adlı makalede Hasan Çelebi hakkında bilgi verilerek okulun Mehmet Ali Bey tarafından 1365 tarihinde yeniden inşa ettirildiği belirtilmektedir. Makalede, Hasan Çelebi Mektebi'nin faaliyetleri hakkında bilgi verilerek çeşitli değerlendirilmeler yapılmaktadır (Karesi, nr: 45- 97, 24 Rebiülâhîr 1334, 15 Şubat 1331, s. 5-6).

Muharrem Eren, Hasan Çelebi Mektebi'nin şimdiki SSK çarşısının doğusundaki alanda bulunduğunu, şehrin imarı sırasında okulun yıkıldığını belirtmektedir. Ayrıca okulun mermer kitabesinin korunmak üzere önce Halkevi Müzesi'ne daha sonra da Bursa Müzesi'ne nakledildiğini kaydetmektedir (Eren 1990: 71).

Metin Kayahan Özgül, Helvacızâde Muharrem Hasbî'yi incelediği çalışmasında şairin Balıkesir'deki pek çok eser için şiirler, özellikle manzum tarihler yazdığını ifade etmektedir. Bu çalışmada Helvacızâde Muharrem Hasbî'nin Mutasarrıf Ömer Ali Bey'den sonra gelen Said ve Mehmet Ali Beyler zamanında yaptırılan eğitim kurumları için şiirleriyle teşvikini sürdürdüğünü vurgulanmaktadır. Helvacızade, Mekteb-i İdadi, Sındırgı'da Müftü Sadık Efendi'nin yaptırdığı kütüphane, Darünnâfia Medresesi, Hasan Çelebi İbtidâî Mektebi, Tevfikiye Mektebi, Maarif Müdürlüğü binası için şiirler yazmıştır. Böylece idarecilerin teşviki, tebriki, gayrete getirilmesi yaptıklarının ilanı başkalarına örneklik edışı sağlanmaya çalışılmıştır (Özgül 2009: 5).

Muharrem Hasbî tarafından yazılan Hasan Çelebi Mektebinin tarihî kitabesinde şu ifadeler bulunmaktadır (Eren 1990: 70):

Zıll-i Hüdâ-yı âlemîn -i yâni imâme'l-müslimîni Sultan
Hâmid Ka-mübîn-ferahbahş çeşm-i ilm ü dîn Zât-ı
Hümâyûn-ı ahterî oldu selatîn mefhari Asr-ı Bedayî
Masdar-ı ma'bûd âsâr-ı güzîn

Abd-i muallâ rütbeti fahr-i ricâl -i devleti Mehmed
Ali Beğ himmeti oldu ne ulviyetkarîn Lutf eyleyip
inşâsına tecdîd ile ihyâsına İnsanlığın i'lâsına bezl-i
sa'î berterîn

Oldukça ilm ü ma'rifet-pertenümûn mefharet Olsun bu
dare'l-terbiyet feyz-i Hüdâ'dan vâhe-cîn Ya Râb o
Hâkân-ı zemân-tahtında olsun kâmrân Asrında hep
osmaniyân her vech ile şâd ü emîn

Hasbî, kalemden cevherîn -tarihim oldu lem'-dar
Tecdîdine şu mektebin lutf-ı ilâh oldu mu'în 1305(1907)

Mehmet Ali Bey'in yaptırdığı okullardan biri de Tevfikiye Mektebi'dir. Önce medrese olan ve Balıkesir'in önde gelen müderrislerinden Hacı Hüseyin Efendi'nin bir dönem müderrislik yaptığı bu medrese, Hisariçi Mahallesi'nde bulunmakta idi. Medrese, 1897 depreminden sonra tamir görmüş, 1907 yılında ise Mutasarrıf Mehmet Ali Bey tarafından yıkılarak yerine Tevfikiye Mektebi-İbtidaisi yapılmıştır.

Karesi gazetesinde Hasan Basri imzasıyla çıkan *Mekteplerde Cevlan* adlı yazı dizisinde Tevfikiye Mektebi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Tevfikiye Mektebi, II. Mehmet Camii'nin doğusunda Selçuklu Döneminden kalma; eski, ahşap bir bina iken eğitim konusunda değerli hizmetleri olan Hüdavendigâr Valisi Tevfik Bey'in çalışmalarıyla tamir ettirilerek açılmıştır. Büyük depremde yıkılan okul, Mehmet Ali Bey tarafından yeniden inşa ettirmiştir (Karesi, nr: 47- 99, 8 Cemaziyelula 1334, 29 Şubat 1331, s. 2-3).

Tevfikiye Mektebi'nin inşasına dair Muharrem Hasbi tarafından yazılan manzumede mektebin Mehmet Ali Bey'in himmetleriyle yapıldığı anlatılmaktadır (Özgül 2009: 171).

Himmet-i vâlâ-ter-i Mehmed Ali Aynî Bey'in
Eyledi bu mektebi ma'bûd-ı âsâr-ı güzîn 1325/1909

Mehmet Ali Aynî Bey'in Balıkesir'de ve liva sınırları içerisinde inşa ve tamir ettirdiği okulların sayısının yüzleri bulduğu hatıralarında zikredilmektedir (Aynî 2009: 83). Bu okullar içerisinde Balıkesir'de Darülfeyz ve Numûne Mektepleri de yer almaktadır.

Darülfeyz Mektebi, bugün mevcut değildir. Yalnız adı ve kitabesi bilinmektedir. Muharrem Eren bu okulun Paşa Camii karşısında bulunduğunu bildirmektedir. Eren, okulun mermer kitabesinin kaybolduğunu; ancak kitabenin Muharrem Hasbî'nin el yazması şiir defterinde yer aldığını ifade etmektedir (Eren 1990: 76). Kitabenin metni şöyledir:

Nâşir-i envâr-ı ilm ve hâmi-i dîn-i mübîn Hazret-i Abdülhamîd'in
Sâye-i şâhânesinde oldu bâ-tevfik-i hak
İşte bu mekteb şeref-fermâ-yı meydân-ı şühûd.

Bendesî Mehmed Ali Beğ ki hasâfet ittisâf
Eyledi himmet bi-hakk-ı olsun ikbâl-i füzûn

Mazhâriyetle Hüdâ'nın daimâ tevfikine
Padişâh-ı âleme kılmaktadır celb-i dürûd

Âfitâb-ı ma'rifet oldukça dehre lem'a-bâr Kevkeb-i ikbâlî olsun
gün gibi pertev-nümûd Eyledim cevherle tezyîn Hasbî bu tarihi
Oldu Dar'el-feyz temâmen sâhâ-ârâ-yı vücûd 1325(1907)

Numûne Mektebi ise Balıkesir'de eğitim reformuyla yakından ilgilenen Mehmet Ali Bey'in örnek bir okul yaptırmak istemesi üzerine inşa ettirilmiştir. Programını kendisinin hazırladığı bu "numûne" okul 1908 yılında açılmıştır. Daha sonra bahçesinde açan çok miktarda gül nedeniyle "Güllü" adını alan okul, günümüzde Namık Kemal İlkokulu olarak faaliyetini sürdürmektedir. Açılış, kapanış, ara tatil, karne, sınav, not sistemi gibi o dönem için reformist eğitim uygulamaları bu okulun en belirgin özelliğidir. (<http://wkbaliakesir.edu.tr/~aturer/baliakesirde> eğitim.html.)

Mehmet Ali Aynî, Balıkesir'deki Karaoğlan Camii, Kayabey Türbesi'ni ve Camii'ni de yenileyerek halkın hizmetine sunmuştur. Bu eserlerden Karaoğlan Camii, 1897 Balıkesir depreminde yıkılmış, Mutasarrıf Mehmet Ali Bey tarafından yeniden yaptırılmıştır (Eren 1990: 40). Karaoğlan Camii'nin kitabesinde şu ifadeler yer alır:

İmam'el-müslimîn fahr-el mülûk Abdülhamid Han'ın
Kılındı sâye-i şâhânesinde eser inşâ.

Harâb olmuş iken Mehmed Ali Beğ sahib'ül-himmet Getirdi
Lutf edip meydâna hakkı eyledi i'lâ Ezân-ı Ahmedî ettikçe gûş-ı
âlemi tezyîn Derûnunda edâ-yı hams ile olsun şeref-peymâ
Kaleminden çıktı târih-i hitâmı noktalı Hasbî Olundu Lutf ü
bâriyle Karaoğlan Camii İhyâ 1325(1907)

Kayabey Türbe ve Camii için yazılan manzumede Mehmet Ali Aynî'den "ruh-bahşâ-yı livâ" olarak bahsedilmektedir.

Ruh-bahşâ-yı livâ Mehmed Ali Bey bendesi Eyledi inşâsına
bu secdegâhın sâ'y-i tâm. 1325/ 1909

Mehmet Ali Aynî'nin, yukarıda saydığımız imar faaliyetleri yanı sıra şehrin kalkınması için pek çok hizmeti de bulunmaktadır. Mehmet Ali Bey, hatıralarında Balıkesir mutasarrıflığı döneminde yaptığı işleri ve Balıkesir'in o günkü durumunu şu ifadelerle özetlemektedir:

Mutasarrıf Ömer Ali Bey (selefîmin selefi) Balıkesir'in imarı hususuna çok ehemmiyet vermiş. Mesela Cami-i Kebiri yaptırmış. Fakat onun çalışmaları bütün hasarları silmeye kifayyet etmemiştir.

İşin telafisi cihetine gitmeye bütün kuvvetimle sarıldım. Yıkılan mektep, cami, medrese ve karakolları, köprüleri kısmen yeni, kısmen de tamir yoluyla yaptırđım. Şimdi park haline ifrağ edilen bütün mezarlığın etrafını duvarla çevirttim. Memleket Hastanesi 'ne cerrahi alet ve malzeme getirttim. Şehirdeki şadırvanların sularını fenni bir şekilde izale için Avrupa'dan demir borular celp ettirerek bunları döşettim. Bandırma- Balıkesir şosesini tamir ettirdim, Mülhakat yollarındaki köprüleri acele inşa ettirerek mutasarrıflık merkezi ile kaza ve nahiyeleri bağladım. Dağıstan muhacirlerinin iskânı meselesini hal eyledim. Ayrıca Erdek'te hükümet konağı yaptırđım (Aynî 2009: 66- 67).

Hatıralardan da anlaşıldığı gibi, Mehmet Ali Bey görevi süresince Balıkesir'in imarı ile yakından ilgilenmiş, deprem sonrası şehrin yeniden ayağa kalkmasında önemli görevler üstlenmiştir.

3.2. Asayiş Hizmetleri

Mehmet Ali Aynî'nin Balıkesir'e yalnız imar faaliyetleri ile değil, şehrin huzur ve asayişinin sağlanması hususunda da önemli hizmetleri bulunmaktadır. Mehmet Ali Aynî, hatıralarında Balıkesir mutasarrıflığı esnasında kendisini en çok meşgul eden hadisenin Çerkez Reşit Vakası olduğunu ifade etmektedir. Bilindiğı gibi, Sultan II. Abdülhamit zamanının meşhur eşkıyalarından Çakırcalı Mehmet Efe'yi takip etmekle görevli müfreze kumandanlarından biri de Çerkez Reşit'tir. İşlediğı suç ve cinayetlere rağmen, Çakırcalı'nın affedilerek taltif edilmesi, Çerkez Reşit'in büyük tepkisine neden olmuştur. Bu olayın ardından görevini terk eden Çerkez Reşit, intikam amacıyla Manisa'ya gelerek silah deposunu basmış, oradan aldığı tüfeklerle ortadan kaybolmuştur. Çerkez Reşit'in Bursa dolaylarında görüldüğü ve etrafına topladığı Çerkezlerle II. Abdülhamit'i tahttan indirmeye geleceğı iddiası padişaha ihbar edilmiştir. Telaşlanan padişah, dönemin Bursa valisine Reşit'in tutuklanma emrini vermiştir. Çerkez Reşit önce Bursa'da aranmış, bulunamamış, sonra onun Bursa civarından çekilerek Manyas nahiyesine sığındığı anlaşılmıştır. Çerkez Reşit'in Balıkesir Mutasarrıflığı sınırlarında olmasından dolayı, Reşit'in takibi Mehmet Ali Bey'e kalmıştır (Aynî 2009: 67). Mehmet Ali Aynî, hatıralarında Çerkez Reşit'in yakalanmasını şöyle anlatmaktadır:

Derhal lazım gelen tertibatı alarak Bandırma, Gönen ve Balya kaymakamlarını Reşit 'in tutuklanmasına memur ettim. Ancak bu takibat ile Reşit 'in bulunduğu yeri keşfetmenin ve herifi ele geçirmenin mümkün olamayacağını düşünüyordum. Meseleyi hal için başka tertiplere de başvurđum. Balıkesir Evkaş Başkâtibi Cemil Bey 'i yanıma çağırđım. Bu zat bana son derece merbuttu ve hatta "Kaptan Yatağana" vakasında da hizmet etmişti. Onu bazı vaatler ile ikna eyledim. Cemal Bey bütün Çerkezler arasında pek muteber bir şahıs olduğu cihetle, onun Reşit'i

yakalayacağına emindim. Kendisine şu talimatı verdim."Reşit 'in yerini öğren ve derhal Gönen Kaymakamı Halil Sami Bey 'i haberdar et.

Halil Sami Bey de son derece cesur ve atıcı, kırıcı bir idare amiri idi. Onun, bu meselede gözünü budaktan sakınmayacağını biliyordum.

Hakikaten iki gün sonra Halil Sami Bey'den bir telgraf aldım. Bunda Çerkez Reşit'in bir mağarada kıştırıldığı yazılı idi. Müsterih oldum. Çünkü Halil Sami Bey 'in elinden kurtulmaya imkân yoktu. Çerkez Reşit ya teslim olacak yahut öldürülecekti.

Lakin şaşacaksınız, gece yarısı uykudan uyandırıldım. Elime bir telgraf tutuşturdular. Bunda, Vali Tevfik Bey, Çerkez Reşit 'in kılına hata gelmemesini ve Yıldız'dan gönderilen heyetin mumaileyhi teslim alacağını bildiriyordu.

O dakika başımdan bir kazan sıcak suyun dökülür gibi olduğunu hissettim. Çünkü Halil Bey'e gece yarısı bu emri tebliğ etmeme imkân yoktu. Sabahleyin keyfiyeti tel yazısı ile bildirdim.

Bunun üzerine muhasara kordonu açıldı, Çerkez Reşit'e yol verildi. O da Bandırma 'ya inerek İstanbul 'dan gelen heyet ile beraber saraya gitti. Netice şu oldu: Taltif ve terfi!

Sonradan öğrendiğime göre bu zat, İstiklal Harbi 'nde adı geçen asi Çerkez Ethem'in kardeşi imiş (Aynî 2009: 6- 69).

Mehmet Ali Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan bazı asayiş problemlerini iyi yöneterek şehrin huzurunu sağlamıştır. Bu asayiş sıkıntılarında biri Balıkesir'de yaşanan hapisane isyanıdır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul başta olmak üzere pek çok şehirde mahkûmlar zorla salıverilmiştir. Bunun duyulması üzerine Balıkesir'deki mahkûmlar, kapıları kırarak dışarı çıkmaya çalışmışlardır. Mehmet Ali Aynî, suçluların şehre yayılarak asayiş bozmalarından çekindiği için hapisane binasını jandarma ile korumaya çalışmıştır. Mahkûmların zorla dışarı çıkmak istemeleri sonucu çıkan çatışmada ölen ve yaralananlar olmuştur. Şehirde de bu olaylar esnasında karışıklıklar olmuş, halk galeyana gelmiştir. Mehmet Ali Bey bu isyanı daha fazla kan dökülmeden ustaca bastırmış, asileri etkisiz hale getirmiştir (Aynî 2009: 72-73).

Mehmet Ali Aynî, İttihat ve Terakki Partisine yardım ve hizmet eden bir bürokrattır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra da cemiyet adına hareket etmiş, Balıkesir'de teşkilatı olmayan partinin Balıkesir temsilcisi gibi davranmıştır. Hatıralarında, Meşrutiyet sonrası gelen telgraflara Balıkesir İttihat ve Terakki Cemiyeti imzasıyla cevap verdiğini belirtmektedir. Ali Bey bu şekilde davranmasındaki amacının, II. Abdülhamit Hükümetinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

imparatorluğun her tarafında şubelerinin faaliyette bulunduğunu zannetmelerini sağlamak olduğunu ifade etmektedir (Aynî 2009: 78).

Balikesir'den ayrılacağı günlerde Ayvalık'ta Kaptan Yatagana Vakası ile de meşgul olduğunu belirten Mehmet Ali Aynî, kısa müddet sonra Lazkiye Mutasarrıflığına atandığını anlatmaktadır. Ayvalık'tan İstanbul'a geçen Aynî, henüz Balikesir'le ilişkisini kesmeden kendisine Balya'daki işçi grevini bastırma görevi verilmiştir (Aynî 2009: 79). Mehmet Ali Aynî, Türk tarihinin ilk işçi grevi olan bu grevi nasıl bastırıldığını şöyle nakletmektedir:

Balya 'da Meşrutiyet 'in sebebiyet verdiği muhtelif ayaklanmalar arasında amele de katılmış. Bunlar madendeki Alman Fransız mühendislerini korkutarak yerlerinden çıkarmışlar. Şirket müdürü maden mühendisi Ralli 'yi gündeliklerini artırmak için sıkıştırmışlar. Aynı zamanda ocaklardaki faaliyetleri de durdurmuşlar. Yalnız yeraltında akan bir çayın sularını boşaltmaya mahsus olan tulumbarları işletmişler. Böylece madenin on sene müddetle muattal kalmak tehlikesini önlemişler.

Grev karşısında mahalli kaymakamlık ve liva aciz kalarak meseleyi Hüdavendigâr vilayetine bildirmişler. Bunun üzerine Vali Tevfik Bey, sadarete bir tezkere yazarak benim acele bulundurulup Balya'ya göndermekliğimi ehemmiyetle rica etmiş. Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey'in ifadesinden, madenle alakadar birçok nüfuzlu zatların grevi yatıştırmak için Sadrazam Kamil Paşa 'yı sıkıştırdıklarını hissetmiştim. Hatta Hakkı Bey'e Lazkiye'ye gitmek üzere olduğumu söylemem üzerine mumaileyh: "Hayır, hayır... Bugün Bandırma 'ya hareket eden vapur var. Ona yetişiniz. Hatta geminin hareketini birkaç saat tehir ettirelim. Evinizden lüzumlu eşyanızı getiriniz." cevabını vermişti.

Çaresiz nazırın dediğini yaptım. Bandırma 'ya çıkar çıkmaz bir araba tutup Gönen üzerinden Balya'ya gittim. Daha yolda iken birkaç bin amele tarafından istikbal edildim. Bunlar geleceğimi öğrenerek oturmaklığım için bir ev kiralamışlar. Hatta odaları, sofaları halılar ve çiçekler ile süslemişler.

Amelenin başında Mevlüd isminde biri vardı. Bu adam bana hitaben bir de nutuk söyledi. İş tetkik edeceğimi ve mösyö Ralli ile görüşeceğimi cevaben bildirdim. Fakat Ralli 'yi nezdime davet etmeyi muvafık görmedim. Yolda bir hakaret veya kazaya uğraması ihtimalini düşündüm. Ertesi günü onun bulunduğu yani saklandığı yere ben gittim ve başka çıkar yol olmadığını söyledim. Adam bulduğum hal şekline muvafakat etti.

Maden İdaresi 'nden kasabaya döndüğüm vakit, amele tarafından yine karşılandım. Mevlüd ile diğer müşevvikleri çağırttım. Evvela çay ve kahve ikram ettirdim. Bir müddet de hürriyet, adalet ve müsavat mefkûreleri hakkında söz söyledim. Arkadan bulduğum hal şekline temas

ettim. Mevlüd ile arkadaşları söylediklerimi kabul ile ertesi günü derhal işe başlayacaklarını temin ettiler Fakat buna muvaffak olamadık. Çünkü amele grev yaptıktan sonra Selanik'e İttihat ve Terakki Cemiyeti 'ne müracaat etmişler. Tasavvurlarına göre de grev hadisesine Babiâli'nin müdahale etmemesi lazım imiş. Fakat Cemiyet'ten haber gelmemiş. Beni evvelden tanıdıkları ve sevdikleri için şahsım ile temasta bulunmayı kendi aralarında kabul etmişler.

Lakin o gece, Cemiyet, Sudi Bey'in (sonradan Lazistan mebusu) memuren gönderildiğini telgrafla bildirmiş. Bunun üzerine Mevlüd ve arkadaşları benim ile yapılan anlaşmayı hükümsüz saymışlar.

Filhakika iki gün sonra Sudi Bey geldi. Onun için de tez elden ayrı bir ev tutmuşlar, döşeyip dayamışlar. Sudi Bey, Balya'ya varışından biraz sonra hükümet konağında ziyaretimde bulundu. Kendisini tanıttuktan sonra aldığı talimatın ben ne yolda karar verirsem onu kabulden ibaret olduğunu söyledi. Amele ile yaptığım anlaşmayı anlattım. Mevlüd ile refiklerini çağırdık. Ertesi günü derhal işe başlamalarını söyledik. Fakat sabahleyin amele kuyulara inerken bazı zorbalara buna mani olmak istemişler. Sudi Bey derhal kuyu başına koştu. Bu zat, zorbalardan dahi gözü pek, daha cesur olduğu için serkeşlerin üzerine bastonla yürüdü. Herifler sindiler. Böylece, Türkiye'de hadis olan ilk grev vakası da halledilmiş oldu (Aynî 2009, 79- 80- 81).

Mehmet Ali Aynî, Balıkesir'de bulunduğu iki yıllık süre zarfında dönemin kaos atmosferinden kaynaklanan sıkıntıları, zekası ve yöneticilik kabiliyeti ile çözmüş, Balıkesir halkının huzur ve sükunetini sağlamıştır

3.3. Eğitim Faaliyetleri

Mehmet Ali Aynî'nin idarecilik faaliyetinden önce eğitim- öğretim faaliyeti ile uğraşması, Fransızcası sayesinde Avrupa'yı yakından takip etmesi ve bu dildeki tercümelemleri, kendisinin mutasarrıflık ve valilik yaptığı dönemlerde maarifle ilgilenmesine vesile olmuştur. Bu birikimini Balıkesir için kullanan Mehmet Ali Bey, Balıkesir mutasarrıflığı döneminde yalnızca okul binalarının inşası ile ilgilenmemiş, dönemi için reform niteliğindeki eğitim- öğretim uygulamaları ile de meşgul olmuştur.

Mehmet Ali Aynî, eğitim- öğretim faaliyetleri çerçevesinde modern uygulamaların hayata geçirilmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Öğrencinin durumunun gözlenmesi, daha önceden derse hazırlanması, Avrupai usullere göre ders verme teknikleri gibi konularda öğretmenlere dersler vermiştir. Karne, sınav, not sistemi, açılış, kapanış, tatil gibi eğitim kavramlarıyla Balıkesir okulları Mehmet Ali Bey sayesinde tanışmıştır. Aydın Ayhan "*Balıkesir'e Hizmet Verenler*" başlıklı

yazısında Mehmet Ali Bey gelinceye kadar Balıkesir okullarında öğrencilerin diz çökerek rahle üzerindeki kitaptan sallanır vaziyette ders gördüklerini belirtmektedir. Mehmet Ali Bey, öğrencilerin sıraya oturarak eğitim görmeleri ve okula belli nizam ve temizlikte gelmeleri konusunda talimat vermiştir. Özellikle şehir içinde ve dışında açtığı numune mektepleriyle bu uygulamanın yaygınlaşmasını sağlamıştır (Ayhan, “Balıkesir’e Hizmet Verenler”, *Yeni Haber*, 27 Haziran 1999, s. 3).

Mehmet Ali Bey’in diğer bir yönü de yetenekli gördüğü gençlerin yetişmesiyle bizzat ilgilenmesidir. Bu gençlerden biri Hasan Basri Çantay’dır. Hasan Basri Çantay, hal tercümesinde Mehmet Ali Aynî’nin gençlik yıllarında kendisi ile yakından ilgilendiğini ifade ederek memuriyet hayatı sürerken bir yandan da eğitimini tamamlamasında maddi ve manevi olarak destek verdiğini anlatmaktadır. Şairlik yönü de bulunan Mehmet Ali Bey, Tahrirat Kalemî Kâtibi olarak görev verdiği Hasan Basri’ye şiir yazma konusunda teşvikte bulunmuş, ona okuma ve yazma zevki aşılamıştır. Mehmet Ali Bey, ilmî metotlarla araştırma yöntemlerini Hasan Basri’ye öğreten kişidir Bu dönemde Hasan Basri, Mehmet Ali Bey’in ilmi ve hususi mektuplarını temize çekmiş, resmi ve önemli müsveddelerini hazırlamıştır. Ayrıca Mehmet Ali Bey bizzat gideceği keşiflere Hasan Basri’yi göndererek o sayede ücret almasını temin etmiştir. Hasan Basri bu suretle eğitimi için ihtiyaç duyduğu kitapları alabilmiştir. Hasan Basri’nin “*O bana amirlik değil, babalık etti.*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Mehmet Ali Aynî’nin Hasan Basri’nin yetişmesinde etkisi büyüktür. (Akpınarlı, *Balıkesir Adalet*, S. 73, 6 Ocak 1964, s. 1).

Mehmet Ali Bey, Balıkesir mutasarrıflığı döneminde ilmî ve edebî sohbetler düzenlemiştir. Müftü Osman Nuri Efendi, Hacı Ahmet Kodanaz, şair Muharrem Hasbi, Yazıcıoğlu Hasbi Efendi ve Hasan Basri bu ilmî ve edebî mahfillere devam eden isimlerdendir (Başkan, *Balıkesir Postası*, S. 21, İkinci kanun 1943, s. 1).

Mehmet Ali Aynî Balıkesir’le olan ilgisini hayatı boyunca kesmemiş, zaman zaman Balıkesir’e gelerek konferanslar vermiştir (Türk Dili, S: 3974, 23 Eylül 1944, s. 1). Balıkesir’in önde gelen mutasavvıf, âlim ve şairlerinden Abdülaziz Meedi Tolun ile yakın dostlukları olduğu da bilinmektedir (Ayhan, *Hizmet Verenler*, Yeni Haber, 27 Haziran 1999, s. 3). Kaynak Dergisi’nde verilen bilgilere göre, Mehmet Ali Bey, Muharrem Hasbi’yi ilme teşvik etmiş, bu teşvikle Muharrem Hasbi, *İhya-ı Ulüm ’u* kısmen tercüme etmiştir (Akpınarlı, Kaynak, S. 5119, Nisan 1937). Mehmet Ali Aynî, Hasan Basri Çantay başta olmak üzere Balıkesir’in önde gelen fikir ve ilim adamlarıyla dostluklarını ölümüne dek devam ettirmiş, şehrin hafızasında iz bırakmış bir ilim ve devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır.

Sonuç

Mehmet Ali Aynî, 1907-1909 yılları arasında mutasarrıf olarak görev yaptığı Balıkesir’de önemli hizmetlere imza atmış, iz bırakmış değerli bir idarecidir.1896 Balıkesir depreminden sonra şehrin yeniden ayağa kalkması için gayret sarf etmiş, şehrin imarıyla yakından ilgilenmiştir. Yalnız Balıkesir’de değil, kaza nahiye ve köylerde de önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Okul yaptırmaya büyük önem veren Mehmet Ali Bey, okullarda modern eğitim- öğretim metotlarının kullanılmasında, çağının ve toplumunun ötesinde öncü bir eğitmeni vazifesi görmüştür. Balıkesir’in huzur ve asayişinin sağlanması konusunda da önemli idarecilik başarıları göstermiş olan Mehmet Ali Aynî, görev yaptığı dönemin olağanüstü şartlarında görevini etkin bir şekilde yerine getirmiştir. Mehmet Ali Bey, yetiştirdiği öğrencileriyle, kurduğu dostluklarla Balıkesir ile alakasını hiç kesmemiş, şehrin sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılar sunmuştur.

KAYNAKLAR

- AKPINARLI, Kerim Kani (2009). **Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi**, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- AKPINARLI, Kerim Kani (1937). **Kaynak**, S. 51, 19 Nisan.
- AKPINARLI, Kerim Kani (1965). **Balıkesir Adalet Gazetesi**, 6 Ocak, S. 738.
- AKSÜT, Ali Kemal (1944). **Profesör Mehmet Ali Aynî Hayatı ve Eserleri**, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- ARAR, İsmail (1991). *"Mehmet Ali Aynî"*, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 4: 273275.
- AYHAN, Aydın (1999). *"Balıkesir'e Hizmet Verenler"*, **Yeni Haber**, 27 Haziran.
- AYNI, Mehmet Ali (2009). **Hatıralar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- BAŞKAN, Selahattin, *"Parlak Bir Jübile Münasebetiyle Profesör Mehmet Ali Aynî"*, **Balıkesir Postası**, S. 21, İkinci kanun 1943.
- Cumhuriyet Dönemi ve Öncesinde Balıkesir’de Eğitim**, Balıkesir Milli Eğitim Müdürlüğü Yay., Balıkesir 1998.
- ÇANKAYA, Ali (1969). **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1859-1968)**, Ankara: Mars Matbaası.
- ÇANTAY, Hasan Basri (1946). *"Eski Balıkesir Vali ve Mutasarrıfları"*, **Kaynak Dergisi**, Balıkesir, 158- 159.
- EREN, Muharrem (1990). **Balıkesir İl Müftüleri**, Balıkesir: Yayınevi yok.
- MUTAF, Abdülmecit (2003). **Salnamelere göre Karesi (1847- 1922)**, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (1998). **Helvacızâde Muharrem Hasbî, Hayatı ve Eserleri**, Ankara: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2000). **Karesi Vilayeti Tarihçesi**, (haz. Abdülmecit Mutaf), Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- ÜLGEN, Hilmi Ziya (1979). **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.
- <http://w3.balikesir.edu.tr/~aturer/balikesirdeegitim.html>.